

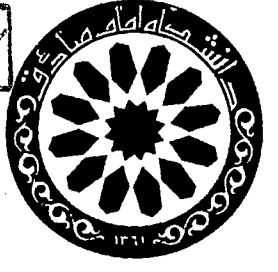
۴۰۸۸۳

مرکز اطلاعات و آرکایوهای علمی ایران
موسسه چاپ و نشر

۲۰ / ۲ / ۱۳۸۱

کتابخانه مرکزی دانشگاه امام صادق (ع)

شماره ثبت ۱۷۲
نسخه ۲

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی و ارشاد

رساله دکتری الهیات (گرایش فقه و اصول)

تحلیلی بر نظریه‌های مربوط به احکام حکومتی در فقه امامیه

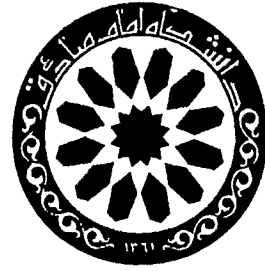
سیدعلی حسینی

استاد راهنما:

آیة الله محمدرضا مهدوی کنی

بهار ۱۳۸۰

۴۵۸۸۴

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی و ارشاد

رساله دکتری الهیات (گرایش فقه و اصول)

تحلیلی بر نظریه‌های مربوط به احکام حکومتی در فقه امامیه

سیدعلی حسینی

استاد راهنما:

آیةالله محمدرضا مهدوی کنی

اساتید مشاور:

حجة الاسلام سیدحسین مصطفوی

حجة الاسلام علم الهدی

بهار ۱۳۸۰

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و... از این
پایان نامه دکتری برای دانشگاه امام صادق (علیه السلام) محفوظ است. نقل مطالب با
ذکر مأخذ بلامانع است.

شماره
تاریخ
پوست

باسمها

شکاه امام صادق

تأییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع رساله دکتری

اعضای هیات داوران نسخه نهایی رساله آقای **سید علی حسینی**

تحت عنوان " **تحلیلی بر نظریه های مربوط به احکام حکومتی** "

را از نظر شکل و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه دکتری پیشنهاد می کنند

اعضای هیات داوران نام و نام خانوادگی رتبه علمی محل امضاء

- (۱) استاد راهنما: محمد رضا مهدوی کنی
 - (۲) استاد مشاور: سید حسین سعادت مصطفوی
 - (۳) استاد مشاور: سید احمد علم الهدی
 - (۳) نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر حسین هوشنگی
- استاد
دانشیار
استادیار
استادیار

(۴) اساتید ناظر:

- (۱) محمد باقر باقری کنی
 - (۲) ابوالقاسم گرجی
 - (۳) محمد علی مهدوی راد
 - (۴) غلامرضا مصباحی مقدم
- دانشیار
استاد
دانشیار
استادیار

تهران - بزرگراه شهید چمران - پل مدیریت - ص پ ۱۵۹ - ۱۴۶۵۵ تلفن ۰۵۱ - ۸۰۹۴۰۰۱ فاکس ۸۰۹۳۴۸۴

چکیده

«حکم حکومتی» چگونه حکمی است و به هنگام تراحم با احکام شرعی آیا بر آن ها مقدم می شود یا خیر؟

مبانی صدور و ضوابط احکام حکومتی کدام است؟

آیا فقیهان شیعه در این باره نظریه ای ابراز داشته اند یا خیر؟

در پاسخ به پرسش های یاد شده، ضمن تعریف حکم و انواع گونه گونه آن و نقل و نقد تعریف های مختلف و پیشنهاد تعریفی قابل قبول، حکم حکومتی، نوع مستقلی از احکام دانسته شده که نه «اولی» است و نه «ثانوی»، و فارق اصلی آن با احکام یاد شده، منشأ صدور آن است که رهبری حکومت اسلامی است نه شارع مقدس، هم چنین تقدّم این احکام بر مسایل فقهی به معنای تقدّم مصادیق اهم بر مهم است نه به معنای نادیده گرفتن احکام شرعی یا کم توجهی به اسلام؛ بلکه در واقع نوعی تحقق بخشیدن به احکام متغیر اسلام است که راز جاودانگی فقه امامیه و توانایی آن را در رویارویی با مسایل نوپیدا در همه زمان ها و مکان ها می نمایاند.

«مصلحت»، «عدالت» و «اجرای احکام شرعی»، ضوابط احکام حکومتی هستند. در این باره این مشکل همچنان رخ می نماید که مصلحت به چه معناست و مرز مصلحت اندیشی تا به کجاست؟ از سخنان فقیهان استفاده می شود که مصلحت به معنای منفعت و سودی است که -ولو غیر مستقیم- به عموم مردم برسد و این با «مصلح مرسله»، که در فقه اهل سنت از منابع استنباط احکام شرعی است، تفاوت دارد.

احکام حکومتی که در لابه لای مطالب فقیهان طرح شده در سه مرحله تطور یافته است؛ بدین سان که شیخ مفید و شیخ طوسی آن را در فقه پی نهادند، شهید اول در آن تحوّل آفرید و در سایه دیدگاه های فقیهان عصر صفوی و وحید بهبهانی، صاحب جواهر رابطه آن را با مصلحت نمایاند و امام خمینی طرحی جامع درباره آن در انداخت.

عدالت نیز سرنوشتی مشابه داشته است. در فقه احکامی درباره سلطان عادل مطرح شده که تنها شیخ طوسی به مفهوم آن ها اشاره ای داشته است. در آستانه ظهور صفویان و در زمان حکومت آنان ابعاد جدیدی از عدالت مطرح شد و نهضت های دوران قاجار زمینه طرح مسایلی نو از آن را فراهم آورد. امام خمینی و گروهی از معاصران به مفهوم عدالت توجه بیشتری نشان دادند و چگونگی رابطه عدالت و حکومت را روشن تر تبیین کردند.

بی شک عدالت مهم ترین ضابطه احکام حکومتی و خط قرمز مصلحت اندیشی است. درباره مفهوم آن اگرچه اختلاف نظر وجود دارد و گفته می شود کاربرد نیست، لیکن درباره عدالت به عنوان ضابطه حکومت، در فقه و روایات، نکاتی وجود دارد که در مرحله عمل راه گشا می نماید.

مشکل دیگر در این باره روایات فراوانی است که به گونه ای از آن ها احکام حکومتی فهمیده می شود که در هم تنیده با دیگر روایات، یکجا در مجامع روایی ضبط شده اند، از آن جا که این روایات نمی توانند مستند استنباط احکام فقهی قرار گیرند، باید ضابطه ای برای شناخت آن ها معین گردد. در این باره شهید اول و ثانی و امام خمینی نظریه هایی ابراز داشته اند و مشهور فقیهان، اصل را تبلیغی بودن آن ها دانسته اند. اجرای این اصل در ابوابی از قبیل جهاد، زکات، خمس، انفال، حدود و ابوابی از این دست بسی دشوار می نماید.

واژه های کلیدی: حکم، حکومت، مصلحت، عدالت، حکم اولی،

حکم ثانوی، احکام حکومتی، فقه سیاسی، مصلح مرسله، سلطان.

الخلاصة:

يعتبر الحكم الحكومي نوعاً مستقلاً من الأحكام فهو ليس حكماً اولياً و لا حكماً ثانوياً و يختلف عنهما بأن مصدره هو قائد الحكومة الإسلامية و ليس الشارع المقدس. كذلك فإن تقدم الاحكام الحكومية علي المسائل الفقهيّه يكون من قبيل تقدم المصاديق الأهمّ علي المهم و في الواقع هو نوع لتطبيق الأحكام المتغيره في الإسلام و الذي هو سرّ خلود فقه الأماميّه.

إنّ المصلحه, العداله, و تنفيذ الاحكام الشرعيّه هي ضوابط الأحكام الحكوميّه. و قد مرّت الاحكام الحكوميّه المودعه في ثنايا اجتهات الفقهاء بثلاث مراحل من التطور. قام الشّيخان المفيد و الطوسي ابتداءً بوضع الحجر الأساس لذلك في الفقه ثمّ قام شهيد الأوّل بايجاد تغيير في ذلك و ظهر في ظلّ آراء فقهاء العصر الصفوي علاقتها بالمصلحه و العداله و أوجد الإمام الخميني طرحاً شاملاً حولها.

و البحث الآخر حول الضابطه في تمييز الروايات الحكوميّه عن الروايات التبليغيّه و قد قام بهذا الصّدّد كلّ من الشّهيد الأوّل و الشّهيد الثاني و الإمام الخميني ببيان ضوابط ذلك و قد اعتبر مشهور الفقهاء أنّ الاصل الأوّل في الروايات كونها تبليغيّه و يصعب تطبيق هذا الأصل في بعض الأبواب من قبيل الجهاد, الزكاه, الخمس, الحدود و ...

لغات المفتاحيه:

الحكم الحكومي, الحكم الأوّل, الحكم الثانوي, المصلحه, العداله, الحكومة الإسلاميّه.

فهرست مطالب

۱ مقدمه
۵ فصل اول: کلیات و تعاریف
۶ بخش اول: تعریف حکم و انواع آن
۶ حکم در لغت
۷ نگاهی به معنای لغوی حکم
۹ معنای حکم در کتاب و سنت
۱۰ حکم در اصطلاح (فقه و اصول)
۱۰ الف: حکم به معنای قوانین صادره از سوی شارع مقدّس
۱۶ تعریف حکم از دیدگاه عالمان اهل سنت
۱۷ تفاوت حکم در فقه و اصول
۱۸ ب: حکم به معنای قضاوت و حکومت
۱۹ تفاوت حکم و فتوا
۲۲ تقسیم‌های حکم
۲۲ ۱- حکم تکلیفی و حکم وضعی
۲۲ حکم تکلیفی
۲۳ حکم وضعی
۲۴ تعداد احکام وضعی
۲۵ استدلال‌های نائینی و نقد آن
۲۷ بررسی نظر امام خمینی و آیت‌الله خویی
۲۸ احکام وضعی از نگاه اهل سنت
۲۹ فرق میان احکام وضعی و تکلیفی
۲۹ ۲- احکام اولی و ثانوی
۳۳ تعریف احکام ثانوی
۳۳ تعریف اوّل و بررسی آن
۳۴ تعریف دوّم و بررسی آن

۳۵	تفاوت حکم اولی با حکم ثانوی.....
۳۶	نظریه برخی از محققان معاصر و بررسی آن
۴۲	اشاره‌ای به حکم ثانوی از دیدگاه اهل سنت
۴۳	بخش دوم: تعریف احکام حکومتی.....
۴۳	احکام حکومتی و غیرحکومتی (احکام الهی و ولایی)
۴۴	حکم قضایی.....
۴۵	حکم حکومتی:.....
۴۵	تعریف شهید
۴۶	بررسی تعریف شهید.....
۴۸	تعریف محقق کرکی، شهید ثانی و محقق اردبیلی
۴۹	تعریف صاحب جواهر
۵۳	بررسی اشکالات تعریف صاحب جواهر
۵۳	تعریف امام خمینی.....
۵۵	تعریف علامه طباطبایی
۵۷	چند تعریف از محققان معاصر و نقد آن‌ها.....
۶۰	تعریف پیشنهادی
۶۰	توضیح عناصر به کار رفته در این تعریف
۶۸	ضوابط و مبانی احکام حکومتی.....
۶۸	اجرای عدالت
۷۰	عدالت چیست؟
۷۱	عدالت فردی و اجتماعی
۷۳	اجرای احکام شرعی
۷۷	خلاصه این بخش
۷۷	مصلحت.....
۷۹	تعریف مصلحت.....
۸۰	پیش فرض‌ها
۸۰	قلمرو دین.....
۸۲	جدایی دیانت از سیاست.....
۸۳	جامعیت اسلام:.....
۸۴	رابطه احکام حکومتی با احکام اولی و ثانوی
۸۴	نظریه اول: احکام حکومتی از احکام اولی است
۸۴	تحلیل اول
۸۵	بررسی
۸۵	تحلیل دوم

۱۲۲	اذن پدر و مادر برای جهاد
۱۲۴	وجوب هجرت
۱۲۴	مربطه (مرزبانی)
۱۲۷	فرار از میدان جنگ
۱۳۳	فرار از طاعون
۱۳۴	جهاد با همسایگان غیرمسلمان
۱۳۶	حمله به دشمن پیش از ظهر
۱۳۸	امان دادن به نظامیان دشمن
۱۴۱	اسیر شدن بدون جراحت
۱۴۲	درگیر نشدن با ترک‌ها و حبشی‌ها
۱۴۲	کشتن اسیران
۱۴۶	غنایم جنگی
۱۴۸	سهم سواره و پیاده
۱۴۹	نتیجه تحلیل روایات باب جهاد
۱۴۹	نگاهی به روایات باب زکات
۱۵۰	گروه اول: زکات بر اسب
۱۵۱	گروه دوم: زکات مال التجاره
۱۵۴	گروه سوم: زکات در غلات غیر چهارگانه
۱۵۵	نگاهی به روایات مربوط به متعلق زکات
۱۶۰	اشاره‌ای به روایات مصرف زکات
۱۶۳	پرداخت زکات به خویشاوندان
۱۶۵	تحلیلی بر روایات باب زکات
۱۶۶	نگاهی به برخی از روایات باب خمس
۱۶۶	فرمان حضرت جواد به پرداخت خمس و طلا و نقره در یک سال
۱۶۸	روایات تحلیل خمس
۱۷۰	نگاهی به روایات تحلیل خمس
۱۷۱	نگاهی به روایات باب انفال
۱۷۳	نگاهی به دیدگاه امام خمینی درباره روایات باب انفال
۱۷۵	نگاهی به روایات باب بیع
۱۷۵	غیبت متجاهر به فسق
۱۷۵	دور ریختن شراب‌ها در مدینه
۱۷۵	کمک به ظالمان
۱۷۶	پذیرفتن منصب از سوی حاکم ستمگر
۱۷۶	منع اهل ذمه از صرافی

۸۶ نقد و بررسی تحلیل دوم
۸۷ تحلیل نظریه امام راحل
۹۰ بررسی اولی بودن حکم حکومتی
۹۰ نظریه دوم: احکام حکومتی از احکام ثانوی است
۹۱ بررسی نظریه ثانوی بودن احکام حکومتی
۹۲ نظریه سوم: نسبت میان احکام اولی، ثانوی و حکومتی عموم من وجه است
۹۲ بررسی نظریه سوم
۹۳ نظریه چهارم: احکام حکومتی نه اولی است نه ثانوی
۹۴ چکیده و نتیجه این بخش
۹۴ مروری بر فرق میان احکام اولی، ثانوی و حکومتی
۹۶ تفاوت احکام ثانوی و حکومتی
۹۷ فصل دوم: تحلیلی بر نظریه‌های مربوط به روایات حکومتی
۹۸ مقدمه
۱۰۰ بخش اول: روایات حکومتی
۱۰۰ اهمیت سنت و معنای آن
۱۰۰ شؤون مختلف پیامبر خدا و انواع روایات
۱۰۰ ۱- روایات تبلیغی
۱۰۱ ۲- روایات حکومتی و ولایی
۱۰۱ ۳- روایات قضایی
۱۰۳ ۴- افعال و اقوال مربوط به امور شخصی و دنیوی
۱۰۴ احکام اقسام چهارگانه سنت
۱۰۴ روایات شخصی و دنیوی
۱۰۸ نگاهی به دیدگاه فقیهان امامیه در روایات دنیوی
۱۰۹ روایات حکومتی
۱۰۹ راه‌های اثبات حکومتی بودن روایات
۱۱۰ ۱- تصریح بر موقت بودن و یا مصلحتی بودن حکم
۱۱۰ ۲- قرائن مختلف
۱۱۱ روایات حکومتی در ابواب مختلف
۱۱۱ روایات حکومتی در باب جهاد
۱۱۱ روایات مربوط به جزیه
۱۱۵ تحلیلی بر آیه و روایات مربوط به جزیه
۱۱۷ روایات مربوط به مصرف جزیه
۱۱۸ مهاده (آتش بس)

۱۷۶ ممنوع کردن حزام بن حکیم از تجارت جز در شرایطی خاص
۱۷۶ نهی از نوشیدن آب در برخی از ظرف‌ها
۱۷۷ حرمت فروش اسلحه به دشمنان دین
۱۷۷ احتکار
۱۷۷ حریم
۱۷۸ احیاء اراضی موات
۱۷۹ تقسیم آب‌های هرز و سیلاب‌ها
۱۷۹ قرق کردن زمین‌ها (حمی)
۱۸۰ روایات باب حدود
۱۸۰ فرمان به سنگسار مردان زن‌نما
۱۸۰ تهدید به رجم
۱۸۱ حد مریض
۱۸۱ عفو از مجرم
۱۸۲ تجاوز به حیوانات
۱۸۲ حد نوشیدن شراب
۱۸۴ چکیده این بخش و تحلیلی بر روایات حکومتی
۱۸۷ بخش دوم: ضابطهٔ بازشناسی روایات حکومتی
۱۸۷ وجود روایات حکومتی
۱۸۸ نگاهی به سیر تطور روایات حکومتی در فقه و حدیث
۱۸۸ از شیخ صدوق تا شهید اول
۱۹۱ نظریه شهید اول
۱۹۲ مناصب پیامبر خدا
۱۹۲ نمونه‌ها و مثال‌ها
۱۹۲ قاعده در باب عبادات
۱۹۲ اصل وقاعده در صورت شک
۱۹۳ مثال اول: احیای اراضی موات
۱۹۴ مثال دوم: تصرف در اموال شوهر بدون اذن او
۱۹۵ مثال سوم: حکم فقهی سَلْب
۱۹۶ نگاهی به نظریه شهید اول
۱۹۷ کاستی‌های نظریه شهید
۱۹۸ روایات مصلحتی از شهید اول تا امام خمینی
۲۰۰ نظریهٔ امام خمینی
۲۰۰ مناصب معصومین مبنای صدور احکام حکومتی
۲۰۱ استنباط حکم شرعی از روایات حکومتی

۲۰۲	ضابطه و معیار تشخیص روایات حکومتی.....
۲۰۲	ضابطه اول: واژگانی از قبیل «امر».....
۲۰۳	ضابطه دوم: قراین.....
۲۰۴	نگاهی به دیدگاه امام خمینی.....
۲۰۵	کاستی‌های نظریه امام.....
۲۰۶	ضابطه شناخت روایات حکومتی.....
۲۰۷	چکیده و نتیجه فصل دوم.....
۲۰۹	فصل سوم: نظریه‌های مربوط به ضوابط و مبانی صدور احکام حکومتی.....
۲۱۰	مقدمه.....
۲۱۱	بخش اول: مصلحت.....
۲۱۱	جایگاه مصلحت در فقه اسلامی.....
۲۱۱	مصلحت در لغت و اصطلاح.....
۲۱۳	مصلحت فلسفه تشریح احکام الهی.....
۲۱۶	مصلحت دلیلی برای استنباط احکام شرعی.....
۲۱۷	تعریف مصلحت مرسل.....
۲۱۸	معنای «ارسال».....
۲۱۹	اقسام مصلحت.....
۲۱۹	مصلحت‌های پنجگانه (تقسیم مصلحت با ملاحظه متعلق آن).....
۲۲۱	تقسیم مصالح با ملاحظه درجه اهمیت.....
۲۲۲	ضوابط مصلحت.....
۲۲۳	حجت بودن مصالح مرسله.....
۲۲۳	دیدگاه فقیهان اهل سنت.....
۲۲۴	چکیده دیدگاه مذاهب چهارگانه اهل سنت درباره مصلحت.....
۲۲۴	مصلحت به عنوان مبنا و ضابطه احکام حکومتی.....
۲۲۶	تفاوت منافع فردی با منافع عمومی.....
۲۲۷	دیدگاه فقهاء درباره مصلحت به این معنا.....
۲۳۱	تحلیلی بر انظار فقیهان درباره مفهوم مصلحت.....
۲۳۳	تفاوت این مصلحت با مصالح مرسله.....
۲۳۴	نقد نظریه برخی از معاصران.....
۲۳۵	نظریه فقیهان اهل سنت درباره مصلحت به عنوان ضابطه احکام حکومتی.....
۲۳۷	خلاصه مطالب مربوط به تعریف مصلحت.....
۲۳۷	ضوابط مصلحت.....
۲۳۸	بررسی ضابطه اول: اندراج در مقاصد کلی دین.....

۲۳۹	بررسی ضابطه دوم: عدم مخالفت با احکام شرعی.....
۲۳۹	بررسی ضابطه سوم: رعایت اصل اهم و مهم
۲۴۰	بررسی ضابطه چهارم: رعایت دانش و تخصص در تشخیص مصلحت.....
۲۴۰	بررسی ضابطه پنجم: مراتب مصلحت
۲۴۰	بررسی ضابطه ششم: قلمرو مصلحت
۲۴۰	تفاوت مصلحت در اسلام و غرب
۲۴۲	مصلحت از نگاه سودگرایان (اصحاب اصالت سود)
۲۴۴	تحلیلی بر انتظار فقیهان امامیه درباره مصلحت
۲۴۴	مصلحت از دیدگاه شیخ مفید
۲۴۸	خلاصه نظریه شیخ مفید درباره مصلحت.....
۲۴۹	مصلحت از دیدگاه شیخ طوسی.....
۲۵۰	معنای مصلحت
۲۵۲	لزوم در نظر گرفتن مصلحت در احکام حکومتی
۲۵۴	لزوم رعایت مصلحت در احکام مختلف جزیه.....
۲۵۵	دیدگاه شیخ طوسی درباره اسرای جنگی
۲۵۶	مصلحت در زمان آغاز عملیات جنگی
۲۵۶	وجوب عینی جهاد و جواز استعانت از مشرکان
۲۵۷	عقد امان.....
۲۵۹	مصلحت در پیمان آتش بس (مهادنه).....
۲۶۱	ضوابط مصلحت.....
۲۶۱	الف: اجرای احکام شرعی
۲۶۱	ب: مراعات اهم و مهم.....
۲۶۲	مهم ترین مصلحت
۲۶۳	تحلیلی بر نظریه شیخ طوسی درباره مصلحت
۲۶۵	مصلحت در فقه شیعه از شیخ طوسی تا شهید اول.....
۲۶۶	نظریه علامه حلی.....
۲۶۶	مفهوم مصلحت
۲۶۷	مصلحت مبنای صدور احکام حکومتی.....
۲۶۹	لزوم مراعات مصلحت در عزل و نصب قضایان و کارگزاران
۲۷۲	خلاصه نظر علامه
۲۷۲	ضوابط مصلحت.....
۲۷۳	تحلیلی فشرده بر دیدگاه علامه
۲۷۳	نظریه شهید اول درباره مصلحت.....
۲۷۴	۱- تأکید بر اهمیت حفظ مصالح.....

۲۷۴	۲- معنای مصلحت
۲۷۶	۳- مصلحت مبنا و ضابطه احکام حکومتی
۲۷۸	۴- معیار شناخت روایات حکومتی
۲۷۸	۵- مراعات اهم و مهم
۲۷۸	۶- لزوم مراعات احکام شرعی
۲۷۹	تحلیلی بر نظریه شهید درباره مصلحت
۲۸۰	از شهید تا صاحب جواهر
۲۸۳	مصلحت در جواهر الکلام
۲۸۹	نگاهی به دیدگاه صاحب جواهر
۲۹۰	از صاحب جواهر تا امام خمینی
۲۹۱	مصلحت از دیدگاه امام خمینی
۲۹۲	معنای مصلحت
۲۹۲	مصلحت و احکام حکومتی
۲۹۴	قلمرو مصلحت
۲۹۶	تعارض یا تراحم
۲۹۷	دیدگاه امام خمینی درباره تراحم احکام حکومتی
۲۹۸	ضوابط مصلحت
۲۹۸	۱- اهم و مهم
۲۹۹	حفظ اسلام و نظام اسلامی
۲۹۹	اهمیت حفظ اسلام و نظام اسلامی
۳۰۴	۲- در نظر گرفتن احکام شرعی
۳۰۶	تشخیص مصلحت
۳۰۹	تحلیلی بر نظریه امام درباره مصلحت
۳۱۲	نظریه شهید صدر درباره مصلحت
۳۱۲	۱- جامع بودن اسلام
۳۱۳	۲- احکام ثابت و متغیر
۳۱۴	۳- ولایت فقیه و حکومت اسلامی
۳۱۵	مصلحت ضابطه احکام حکومت
۳۱۶	قلمرو مصلحت و ضوابط آن
۳۲۰	مرجع تشخیص مصلحت
۳۲۲	روایات حکومتی
۳۲۲	نگاهی به نظریه شهید صدر
۳۲۶	نظریه برخی از معاصران
۳۲۸	دلایل لزوم مراعات مصلحت و نقد آن

۳۸۴	گستره عدالت اجتماعی از دیدگاه امام خمینی
۳۸۶	نظریه شهید صدر
۳۸۷	استاد شهید مرتضی مطهری
۳۸۸	استاد محمدرضا حکیمی
۳۸۹	تحلیلی بر دیدگاه فقهاء درباره عدالت اجتماعی
۳۹۱	عدالت مبنا و ضابطه احکام حکومت
۳۹۱	دلیل اول: قرآن
۳۹۴	اشکال دکتر مهدی حائری
۳۹۴	نقد و بررسی اشکال
۳۹۷	دلیل دوم: سنت
۳۹۸	دسته اول: روایاتی که بر لزوم اجرای عدالت بر والی دلالت می‌کند
۴۰۳	دسته دوم: روایاتی که بر «احیاء احکام الهی در پرتو عدالت اجتماعی» دلالت می‌کنند
۴۰۸	دسته سوم: روایات مربوط به عمران کشور و اصلاح مردم
۴۰۸	دسته چهارم: روایاتی که در فضیلت سلطان عادل و نکوهش سلطان جائر آمده است
۴۱۶	دسته پنجم: روایاتی که عدالت را هدف اصلی حکومت می‌داند
۴۱۸	نگاهی به روایات یاد شده
۴۱۸	سیره معصومان
۴۱۹	عدالت مبنای احکام حکومتی پیامبر صلوات الله علیه
۴۱۹	عدالت روش پیامبران الهی
۴۲۱	عدالت، اصلی‌ترین مبنا و ضابطه قانون مدینه النبی
۴۲۷	عدالت در منش و روش پیامبر خدا(ص)
۴۲۹	عدالت در سیره علی(ع)
۴۳۰	عدالت در سیره اهل بیت(ع)
۴۳۱	گسترانیدن عدالت در انقلاب جهانی مهدی(ع)
۴۳۲	عدالت و مصلحت
۴۳۴	چکیده بخش دوم
۴۳۵	چکیده
۴۳۷	فهرست منابع

این رساله در پی آن است که پاسخ‌های فقیهان را به سؤال‌های یاد شده و تأثر آنان را از شرایط زمانی و مکانی خود نقل، نقد و تحلیل کند و می‌کوشد به قدر توان نظریه‌های جدیدی در این باره ارائه دهد.

سابقه تحقیق

به لحاظ سابقه تاریخی همه مسایل مربوط به احکام حکومتی یک دست نیستند؛ به عنوان نمونه مصلحت، تعریف احکام حکومتی از سابقه پیش‌تری در فقه شیعه برخوردارند تا مسأله عدالت اجتماعی و روایات حکومتی و اصولاً همه مسایل مربوط به احکام حکومتی در عنوان و یا زیر عنوان مستقلی در فقه امامیه بررسی نشده است و فقیهان شیعه به گونه‌ای پراکنده و به مناسبت پژوهش درباره مسایل دیگر، از آن‌ها سخن گفته‌اند. حتی فقهای چون کرکی (۹۳۸ ق)، نراقی (۱۲۴۵ ق)، شیخ محمدحسن نجفی (م ۱۲۶۶ ق) و امام خمینی که مسأله ولایت فقیه را مشروح‌تر از دیگران بررسی کرده‌اند، به این موضوع چندان پرداخته‌اند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی افزون بر انتشار مقالات پراکنده، ناکارآمد و گاه تکراری به جز یک پژوهش نسبتاً سودمند^(۱) تحقیقی درباره احکام حکومتی به چشم نمی‌خورد. شایان ذکر است که این تحقیق درباره احکام حکومتی است و به تحلیل دیدگاه فقیهان در این باره کم‌تر پرداخته است.

ضرورت تحقیق

موفقیت و سرفرازی هر جامعه در گرو تصمیم‌های رهبر آن است؛ قوانین، دستورالعمل‌ها، چه سانی‌گزینه‌ش کارگزاران و مدیران و عزل و نصب آنان، برنامه‌ریزی‌های خرد و کلان و شیوه‌های اجرای قانون هرگاه درخور و به هنگام باشد، جامعه می‌تواند از پیچ و خم مشکلات فزاینده بگذرد و در رویارویی با امواج سهمگین و طوفان‌های رخدادها، سرفرازانه و راست قامت بایستد و با عزت از این رهگذر به سوی بالندگی و فلاح رهنمون شود. به همان سان که تصمیم‌های رهبران جامعه هرگاه پخته، مشروع و سخته نباشد، زبونی و ایستایی را در پهنه جامعه می‌گستراند و آن را به سمت ذلت، ناپایداری، رکود و واپس‌گرایی می‌کشاند. از این رو بسی شایسته، درخور و ضروری می‌نماید که پژوهندگان معارف اسلامی درباره ابعاد گونه‌گون تصمیم‌های رهبران جامعه (احکام حکومتی) از دیدگاه اسلام پژوهند و زوایای مختلف آن را بازشناسند.

از سویی اسلام دینی است جاودان؛ برای همه عصرها و نسل‌ها و این پرسش برای مدافعان اندیشه اسلامی و متفکران همواره مطرح بوده است که چگونه قوانین متناسب با فضای زندگی بسیط

۱- سیف‌الله صرامی، احکام حکومتی و مصلحت، چاپ نشده است.

مردم در یک هزار و چهارصد سال پیش می‌تواند در جامعه زمان ما، که یکسر در مقایسه با آن زمان دگرسان شده است، پویایی و بالندگی فراهم آورده و آن را به ساحل سعادت و کمال برساند. گروهی از دانشوران مسلمان در پی پاسخ‌گویی به این سؤال برآمده‌اند و نظریه «احکام متغیر» را ارائه داده‌اند.^(۱) یکی از روشن‌ترین این دیدگاه‌ها همان است که امام خمینی^(۲) از آن با عنوان «نقش دو عنصر زمان و مکان در استنباط احکام شرعی» یادکرد.^(۳) به دست دادن تصویری صحیح و جامع از «احکام حکومتی» می‌تواند بخش عمده‌ای از روش‌های فقه اسلامی را برای برآوردن نیازهای متغیر جامعه‌های مختلف، بنماید و نشان دهد که اسلام با چه روش‌ها و راهبردهایی در همهٔ زمان‌ها و مکان‌ها راه حل‌های ادارهٔ زندگی مردم و جامعه‌ها را طراحی می‌کند و بدین سان در پرتو شناخت احکام حکومتی می‌توان تصویری روشن، خردورزانه و درخور از جاودانگی اسلام داشت.

آخرین نکته‌ای که ضرورت این پژوهش را مؤکد می‌سازد آن است که محدثان روایات تبلیغی و حکومتی را یک جا و به گونه‌ای درهم تنیده در مجامع روایی شیعه گرد آورده‌اند و به ظاهر همه این روایات - جز موارد کاملاً استثنایی - روایات تبلیغی تلقی شده و از این رو بر طبق محتوای آن‌ها بسیاری از فقیهان فتوا داده‌اند و از این رهگذر خطاهای بسیاری در فقه رخ داده است که در انداختن طرحی و سامان دادن ضابطه و معیاری برای جداسازی و تشخیص روایات حکومتی می‌تواند از پدید آمدن بسیاری از آن‌ها جلوگیری کند.

اهداف تحقیق

دستیابی به ماهیت احکام حکومتی، رابطهٔ آن با احکام اولی و ثانوی، تحلیل دیدگاه فقیهان - به ویژه فقیهان ارجمندی چون شیخ طوسی، شهید اول، امام خمینی - دربارهٔ مصلحت و عدالت به عنوان دو ضابطه اصلی مبنای صدور احکام حکومتی و به دست دادن ملاک تشخیص روایات حکومتی از غیرحکومتی اهداف اصلی این تحقیق است؛ به عبارت دیگر این پرسش که احکام حکومتی چگونه احکامی است و چه ضوابطی دارد و چگونه می‌توان روایات حکومتی را شناخت؟ پرسشی است که در بردارندهٔ سؤال‌های گذشته است و هدف این رساله گزارش، نقد و تحلیل دیدگاه فقیهان امامیه است در این باره.

۱- ر.ک: سید محمدحسین طباطبایی، فزاهایی از اسلام، به کوشش سیدمهدی آیت‌اللهی (قم)، انتشارات جهان‌آرا، مقررات ثابت و متغیر در اسلام، ص ۷۸، و مرتضی مطهری، اسلام و مقتضیات زمان (قم)، انتشارات صدرا، چاپ دهم، ۱۳۷۴ ش)، ج ۱، ص ۱۰۹-۶۰۷.

۲- روح الله الموسوی الخمینی، صحیفه نور، (تهران، انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش)، ج ۲۰، ص ۱، ۱۷۰، ۱۶۵ و ج ۱۹، ص ۱۷۶.